

At forstå alt er at forstå alt – intro

I oktober 1941 skriver østrigeren Walter Mattner et brev til sin kone. Mattner er i sit civile liv politimand i Wien, men lige nu deltager han i en nazitysk Einsatzkommando i Hviderusland. Han skriver hjem:

”Så, dagen før i går tog også jeg del i det store massedrab. Da den første truck med [jødiske civile] ankom, rystede min arm lidt, da skydningen begyndte, men man vænner sig til det. Da den tiende ladning ankom, sigtede jeg allerede mere roligt og skød sikkert på de mange kvinder, børn og spædbørn. Jeg tænkte på vores to børn hjemme, som disse horder ville have gjort det samme ved, bare ti gange værre. Den død, vi gav dem, var en god, hurtig død sammenlignet med den helvedestortur, som tusindvis oplever i russernes fangekældre. Spædbørn fløj i en stor bue gennem luften, og vi skød dem i luften, før de faldt ned i hullet og ned i vandet. Lad os udrydde det afskum, der har kastet hele Europa ind i krigen.”²¹

Hvordan kan man give mening til sådan et brev? Og skal man overhovedet? Er det eneste svar ikke, at en sådan ondskab er ubegribelig? I denne bog søger vi svar på det, der virker som ubegribelig ondskab, og vi kigger på personer: de uforsvarlige. Vi gør det ved at undersøge, hvad det er for en tankegang, der fik Mattner til ikke bare at myrde forsvarsløse på en grusom måde, men også at skrive stolt hjem til sin kone om det.

Når chokket over at læse hans lille tekst har lagt sig, kan man bemærke, hvad der gør teksten og tankegangen mere velkendt. Mattner føler sig sikker på sin ideologi – nazismens – rigtighed og på, at han fremmer den gode sag. Der er dernæst de racemæssige og antisemitiske fordomme imod russere og jøder. Russerne er barbarer, og jøderne er krigsmagere. De konkrete mennesker forsvinder til fordel for fantasien om ’russeren’ og ’jøden’. Det gør det muligt for Mattner at sætte kvinder og spædbørn lig dem, ”der har kastet hele Europa ind i krigen”. De er skyldige som race, selv om de er uskyldige som individer. Bemærkelsesværdig er også fremstillingen af hans myrderier som en kærlig handling. Han beskytter sine børn ved at myrde deres. Han fremmer freden ved at dræbe dem, der har startet krigen. Han beskytter endda dem, han myrder, imod den værre skæbne i russernes fangekældre. Endelig er der hele sceneriet omkring myrderierne, hvor teknik – det rolige skud, rutinen – står i stedet

for den moralske overvejelse. Ideologier om at være den gode, forestillinger om den onde anden, drab for at sikre freden og teknik fremfor moral genkender vi i mange voldsbegrundelser i historien og fra nyere aktuelle tilfælde. Det fortæller os, at folk ikke kun er innovative, når det gælder om at finde måder at myrde og undertrykke andre på. De er det også, når det gælder om at forklare sig selv og andre, hvorfor det drabelige er det eneste rigtige at gøre.

Mattners lille tekst er et skræmmende, men godt eksempel på det, som den amerikanske psykolog Albert Bandura (1925-) kalder ”moralsk afkobling fra inhumane handlinger”, og som er de ting, vi fortæller os selv for at skabe afstand mellem en grusom handling og vores selvforståelse. Bandura undersøger, hvordan vi psykologisk formår at afkoble handlingen fra selvforståelsen. Vi gør andre ondt, men vi er ikke selv onde. I denne bog ser vi ikke på den psykologiske egenfortælling, men derimod på den offentlige begrundelse for inhumane handlinger, og på de måder, hvorpå politiske og religiøse traditioner bruges til at lave en moralsk afkobling mellem det grusomme, man gør, den person, man er, og den sag, man søger at fremme.

Ondskab og banalitet

Der er to store modsatrettede fortællinger om uforsvarlige personer som Mattner eller personerne i denne bog. Den mest almindelige er ’ondskabens fortælling’. Det er historien om, at personerne og deres gerninger er den rene ondskab, måske endda motiverede af ondskab. Den anden fortælling kan vi med et begreb fra den tysk-amerikanske filosof Hannah Arendt (1906-1975) kalde for ’banalitetens fortælling’ – historien om, at personernes gerninger nok er forfærdelige, men selv er de banale, triste og tankeløse individer.

Begge fortællinger handler om at forklare, hvorfor det, der ikke måtte ske, alligevel skete. Den første fortælling siger, at det skete, fordi nogle mennesker er onde. Den anden siger, at det skete, fordi nogle mennesker er tankeløse. Den første fortælling opskriver den enkelte ondskabsfulde person: Vedkommende har en overflod af negative karakteristika såsom had, sadisme, aggression og paranoia. Den anden fortælling nedskriver den enkelte ondskabsfulde person: Vedkommende har et fravær af positive karakteristika såsom kærlighed, omtanke og empati.

Det vil også sige, at ondskabsfortællingen er den, der kommer gode historier ud af. Gode, forstået både som de journalistiske historier, der svælger i vanviddet, og de endeløse kavalkader af dokumentarer om Nazi-Tyskland på DR2 og DRK. Ondskab sælger. Ondskab er et stærkt ord, og det bruges altid om de andre. Der er dermed også en vigtig funktion i ondskabsfortællingen, nemlig at udgrænse den eller det onde. Og det er også en god historie, fordi det giver umiddelbar mening til det

meningsløse, som når der sker et terrorangreb eller en massakre, og vi siger: ”De må jo være gale. Kun ondskabsfulde mennesker gør sådan noget.” På den måde får vi sat de første ord på det, der ellers virker for ubegribeligt til at fatte. På den måde får vi bekræftet verdens og vores egen grundlæggende moralitet. Der er en moralsk refleks i spontant at kalde noget for ondskab. Vi signalerer vores afstand og afstandtagen til det skete. Som en første reaktion på et terrorangreb er det, hvad vi skal gøre – for at få det på afstand.

Men de gode historier ser også ud til at producere noget andet, nemlig en ikonisering af den onde som dæmonen, døden selv, det kriminelle geni, det ondeste menneske i verden og historiens største massemander. Det er en slags ondskabens fascination, hvor den onde gøres til en næsten overmenneskelig figur, en mørkets fyrste. Dermed bliver vi i en vis forstand fanget ind af den, vi forsøgte at udgrænse. Eller rettere: Vi fanges ind af vores egen historie om den onde. Der produceres billeder af den onde. Og den onde er så uendeligt stærkere end os, mere lumsk og hemmelighedsfuld, og den onde er tilstede overalt og ingen steder. Den onde gøres dermed større end mennesket selv – og vi gøres tilsvarende mindre, sårbare og udsatte for dæmoniske kræfter.

Banalitetsfortællingen er sværere. Den tilbyder meget mindre udgrænsning af den onde anden, fordi den siger, at ondskaben kommer fra noget menneskeligt tilstede som mulighed i os alle frem for noget dæmonisk tilstede i de få. Det er fortællinger om bureaukrater, der gør deres lille del i det store mordmaskineri, og om mennesker, der har lært, at de andre ikke er rigtige mennesker. Måske fordi de er blevet socialiseret ind i en kultur i koncentrationslejren, i kolonien, i terrorgruppen eller i hæren, hvor de andres liv ikke betyder noget. I disse fortællinger er den onde udskiftet med den almindelige. Det er ordinære mennesker i ekstraordinære situationer.

Derfor kan der heller ikke produceres de samme billeder og historier om den banale som om den onde. Det er mere en historie om maskineri, propaganda og socialisering, om omgivelser og evnen til at lukke øjnene for det, man gør. Men det er en vigtig fortælling i forklaringen af, hvorfor så mange mennesker kan bringes til at dræbe andre og ikke kun i et øjeblik raseri, men dag ud og dag ind med giftgas, macheter, droner og bomber og samtidig forstå sig selv som grundlæggende gode mennesker.

I den amerikanske psykolog Robert Jay Liftons (1926-) bog, *The Nazi Doctors*, interviewer han sundhedspersonale, der har deltaget i Holocaust og spørger dem om, hvordan de kunne forene den morderiske praksis med deres lægeløfte. Svaret er, at lægeløftet ikke gjaldt individet, men folkekroppen, og at drabet på sindslidende, jøder og andre var en terapeutisk renselse af folkekroppen. Lifton viser – i

modsatning eller tillæg til ondskabshistorier om 'dødens doktor' Josef Mengele (1911-1979) og andre med fokus på sadistisk vold – hvordan læger og sygeplejersker blev del af et mordmaskineri og fandt grunde til, hvorfor det var det rigtige, ja endda det menneskekærlige, at gøre. Hvis ondskabsforklaringen handler om det uhyrlige menneske, er dette forklaringen om det lille menneske.

I bogen forsøger vi at balancere mellem de to store fortællinger. Vi er, som også ondskabsfortællingen, interesserede i personer, der har gjort andre ondt, rigtig mange andre rigtig meget ondt. Men vi er ikke interesserede i, om de var onde og dermed, om ondskab var deres drivkraft. Så vi spørger til det onde, de gjorde, uden at svare på, om det var ondskab. Det er andre spørgsmål, vi er interesserede i, ikke kun det psykologiske, moralske eller teologiske spørgsmål om ondskab. Vi er også interesserede i, at de på mange måder ligner alle os andre. De var almindelige mennesker. Hverken genier eller idioter. Så vi spørger også til det, der ligner os andre, uden at svare, at de bare var lig os andre. Vi er, som også banalitetsfortællingen, interesserede i de ideer og tankegange, som de var del af og så sig som del af. Og dermed også de ideologier og tanker, de gjorde sig om samfundsindretning. Men vi er ikke interesserede i at undersøge, hvilke sociologiske, opdragelsesmæssige eller bureaukratiske sammenhænge og processer der gjorde dem til dem, de blev. Så vi lader os inspirere af både ondskabs- og banalitetsfortællingerne, der hver især bringer vigtige elementer frem, men det er noget andet, vi er virkelig interesserede i: Vi forsøger at balancere mellem ondskab og banalitet ved at se mindre på det, de gjorde, og mere på det, de tænkte og sagde.

Bogens fokus på ideerne og historierne bag det uforsvarlige og det grusomme rejser selvsagt spørgsmålet om forholdet mellem ideer og praksis. Er ideer, værdier og tanker den egentlige bevæggrund til handlinger, eller er de bare strategiske efterrationaliseringer og undskyldninger? Vi forsøger ikke at give noget svar på det spørgsmål. Kapitlerne igennem vil man kunne se, at ideer og værdier som bevæggrund eller som undskyldning er ganske forskellige til forskellige tider og hos forskellige personer. I stedet for at svare generelt søger vi altså konkrete udtryk for forholdet mellem tanker og handlinger. Man kan sige, at vi tager for givet, at ideer betyder noget, men om det er meget eller lidt, og hvornår det er det ene eller det andet, siger vi ikke noget om på et generelt plan.

Når vi er interesserede i de uforsvarliges tanker og i, hvordan de tanker forbinder sig med større tankesystemer, er det selvsagt en del af en større interesse i, hvordan det er, at folk igen og igen finder grunde til at legitimere det uforsvarlige. Faktisk viser historien, at det uforsvarlige igen og igen lader sig forsvare, at der bliver udviklet begrundelser, historier, myter og symboler, der skal forklare, hvorfor det grusomme er en menneskekærlig og rigtig handling. Politik, moral og religion – tre af menneskehedens store tankeformer – er kilder til både det gode og det onde.

At de uforsvarlige tænkte og talte gør dem til mennesker. Det gør dem ikke nødvendigvis til gode eller til kloge mennesker. De havde en omgang med deres samtids tanker – og nogle udtænkte og udviklede selv ideologier – og de forstod sig selv som del af forskellige tanke-systemer og idéstrømninger. Men vi hævder på ingen måde, at de er store eller vigtige tænkere. Interessen er i, hvordan de alt andet lige, velargumenteret eller ikke, placerer sig selv som del af noget større.

Det er en tung og svær opgave at forstå deres tanker som del af en større tænkning og særligt en tænkning, som mange andre i samtiden delte. Det er oplagt, at de ofte forvanskede og fordrejede tænkningen, at de tog kun det, de kunne bruge og lod resten ligge, og det er også en del af kapitlernes ærinde at afdække det. Det er samtidig også oplagt, men nogle gange lidt sværere at huske, at de tanke-systemer, de var del af, ikke står og falder med de uforsvarliges brug og misbrug. Det er vigtigt at diskutere, hvordan forskellige tanke-systemer og ideologier kan bruges og misbruges, hvordan en tids tænkning kan blive legitimeringsgrundlag for uhyrligheder, men det er værd at huske på, at alle andre i den tanketradition ikke er ansvarlige for andres brug eller misbrug.

Der findes en talemåde, som ofte bruges i ophidsede situationer, når man vil lukke munden på sine modstandere i en debat: ”At forstå alt er at tilgive alt.” I Danmark har vi efter angrebet på Krudttønden i januar 2015 set ledende politikere sige, at det ikke handler om at forstå dem, der truer os, men kun om at bekæmpe dem. Man kan spørge om vilkårene for en god terrorbekæmpelse, hvis man eksplicit vælger uvidenhed som sit videngrundlag, men vigtigere er det at slå fast, at forståelse og tilgivelse er to meget forskellige ting. Denne bog handler om at forstå det, der virker uforståeligt. Der er intet heri om tilgivelse. At forstå alt er at forstå alt. Intet andet, men det er vel også rigeligt.

Den norske socialantropolog Thomas Hylland Eriksen (1962-) skriver i sin bog *Bag fjendebilledet* om forskellen mellem at gøre en indsats for at forstå noget og så at gå ind for noget. Kulturrelativisme, der afviser at hierarkisere forskellige kulturelle praksisser, har to ganske forskellige former:

”Der går et vigtigt skel, som sjældent bliver bemærket i den offentlige debat, mellem kulturrelativisme som *metode* (for at forstå) og som *verdensbillede* (for at handle moralsk). Den første variant er det eneste alternativ til et brutalt magtsprog og en nedtromling af alternative opfattelser, mens den anden variant er en opskrift på forvirring og nihilisme. Den kulturrelativistiske metode er en nødvendighed; den kulturrelativistiske moral er en personlig tragedie. At forstå er ikke det samme som at forsvare.”ⁱⁱ

Her i bogen søger vi at forstå de uforsvarliges forståelseshorisont, men det er ikke det samme som at mene, at alt er lige gyldigt og enhver moralsk distinktion dermed ligegyldig. Det virkelig vanskelige er at forstå disse mennesker i deres kompleksitet. Ikke at reducere dem bare til deres handlinger eller deres fjendestatus. At gøre det er på sin vis at gentage noget af den tankerække, der fik dem til at myrde andre. Det er det brutale magtsprog, som Hylland Eriksen snakker om, og som kan illustreres af en plakat fra det britiske konservative partis studenterforening fra engang i 1980'erne, hvor man ser et grynet billede af Nelson Mandela (1918-2013) og teksten: ”Hæng Nelson Mandela og alle ANC-terrorister. De er mordere.” Her ser vi, hvordan folk kan skifte status fra udsældte terrorister til fejrede statsledere, men vi ser også, hvad der sker, når folk placeres i kategorien ’de onde’, nemlig at man kan argumentere for at myrde dem, med henvisning til at de myrder. Moralsk udgrænsning er både nødvendig og farlig. De udvalgte uforsvarlige er med i bogen, fordi de er grusomme og har forsvaret deres grusomhed. Dermed har vi jo allerede udgrænset dem i det, der ellers er et forsøg på at forstå også det menneskelige i dem og deres tænkning. Deres handlinger adskiller dem fra stort set alle andre, og vi mener, at det er en væsentlig opgave moralsk at udgrænse deres handlinger, men samtidig prøve at forstå den tankegang, der førte dem dertil. De er – for nu at sige det lidt højstemt – del af menneskehedens kreds, og deres tankegang er eller var en del af deres tids tankekreds.

Det uforsvarlige – forsvaret

I *Oprøreren* fra 1951, der handler om at vedkende sig voldens illegitimitet, skriver den franske filosof Albert Camus (1913-1960) om den moderne voldslegitimering:

”Der findes to slags forbrydelser: de affektbetonede og de logisk udtænkte. Straffeloven skelner uden vanskelighed mellem dem ud fra synspunktet: overlæg eller ikke. Vi lever i overlæggets og den fuldkomne forbrydelses tid. Forbryderne er ikke mere værgeløse børn, der anråber om kærlighedens tilgivelse. De er tværtimod fuldvoksne, og deres alibi er urokkeligt; nemlig filosofien, som kan bruges til alt, endog til at forvandle mordere til dommere.”ⁱⁱⁱ

Noget mindre dramatisk formuleret er det netop, hvad bogen handler om. Overlagt eller bevidst udøvet vold, og hvordan den hævdes som andet end det illegitime og onde – dvs. mord og kriminalitet –

nemlig tværtimod som det legitime og godartede. ”Deres alibi er urokkeligt”, som Camus skriver, og det er det, fordi de i egen optik forsvare det, der bør forsvares, med alle midler imod dem, der truer det mest uerstattelige. Dermed bliver vold til kærlighed, og det uforsvarlige bliver det forsvarlige, ja måske endda det eneste moralsk rigtige at gøre. Hvis man tror, at et nyt folkemord er på vej, at ens kære vil blive terrorbombet, at ens nation, race eller tro er ved at blive udslettet, da kan man af kærlighed til det truede komme til at tænke, at vold er løsningen. Hvis man tror, at vejen til paradiset, et samfund uden vold og undertrykkelse, men med sikkerhed og tryghed, er mulig, kan man blive fristet til at bruge vold for at opnå det, ja det kan endda synes amoralsk at fravælge den mulighed, hvis nogle få – måske endda tyranner, barbarer, terrorister og undermennesker – skal dø, for at de mange og de rigtige kan leve. Vold bliver til noget andet end kroppe, der tortureres, eller liv, der knuses.

Alibiet gør det til noget andet i de uforsvarliges øjne – og det alibi formuleres i politiske, religiøse og moralske termer. Det er mennesker, der har foretaget sig ondskabsfulde ting, men de er ikke tankeløse. De fleste, hvis ikke alle, foretog deres grusomheder af (deres version af) kærlighed. Det virkelige svære er at forstå, hvordan nogle islamister fx kan hævde at handle på vegne af forfulgte muslimer og samtidig bombedræbe flere muslimer end ikke-muslimer, og hvordan Adolf Hitler (1889-1945) kunne hævde at elske det tyske folk og samtidig sende millioner af dem i døden. Men det har de ment, og det giver bogen nogle af brikkerne til at forstå.

Om bogen

De uforsvarlige i bogen er ikke interessante som store tænkere eller bidragydere til ideernes verden. De er interessante, fordi de udviklede eller overtog ideer, der blev delt af mange i deres samtid (og for et par af kapitlernes vedkommende også i dag) som grundlag for deres handlinger og som forklaring på deres grusomheder. Hvis vi ønsker at forstå, hvorfor nogle griber til at dræbe og lemlæste andre i stort tal, må vi prøve at begribe det positive projekt, som de mente sig i gang med. Alle ideologier, religioner og personer, der optræder i denne bog, havde – og nogle af dem har – tilhængere, der var og er klar til at forstå massevold som en nødvendig del af realiseringen af projektet. De har alle haft stor tiltrækningskraft på mange mennesker, der aldrig ville overveje at bruge vold. De uforsvarlige i bogen bliver interessante i erkendelsen af, at der stod tænkere, propagandister, soldater, embedsmænd og civile bag dem, der mente, at volden var nødvendig og rigtig, og at tænkningen, der motiverede volden, var den eneste sande.

Da forlaget og jeg begyndte at udvikle bogen og kontakte forfattere, var responsen enten ’alletiders idé’ eller ’forfærdelig idé’. Vi hælder mest til det første svar, og sådan reagerede de fleste

forfattere da også, men der er grund til at forholde sig til, hvorfor nogen kan mene det sidste. Vi tror, at det er en grundlæggende sund (men forkert) reaktion mod, at det er kontroversielle mennesker, vi behandler, og at vi ikke primært fokuserer på deres ugerninger, men på deres tanker. Det vil også sige, at vi tager dem alvorligt, ikke kun som nogen, der skal fordømmes og forhindres, men også som nogen, der talte, skrev og tænkte. Det er kontroversielt – måske kan det endda virke fornærmende at skulle se dem blive taget alvorligt på den måde – men det er vigtigt for at forstå, hvad de gjorde, og nyttigt for at tage en debat om forholdet mellem ideer og handlinger.

Den overordnede ambition med bogen er at afdække og forklare den politiske holdning, som 'den uforsvarlige' stod/står for, dvs. både det positive projekt og kritikken af sin samtid. De enkelte bidrag befinder sig alle i krydsfeltet mellem historie og idéhistorie, dvs. lidt karikeret sagt mellem begivenheder og tanker. Hvad der skete, og hvad der blev sagt. Vi har ladet forfatterne finde den balance imellem det skete og det sagte, der passede dem. Samtidig har vi bedt forfatterne formidle deres forskning i let form, og der er kun noter i begrænset omfang, især ved længere citater. Til gengæld er der en kort og kommenteret litteraturliste.

Vi har i forløbet diskuteret, hvem der skulle med på listen over de uforsvarlige, og hvem der ikke skulle. Vi har gjort vores bedste for at finde kvinder at sætte på listen, men uden stort held. Vi har kun én! Til gengæld var der desværre mere end rigeligt med mænd fra hele verden og alle tidsaldre at vælge mellem.

Vi har under udvælgelsesarbejdet haft en række kriterier: Vi har begrænset os til de moderne uforsvarlige begyndende med Maximilien de Robespierre (1758-1794), men med stærkt fokus på det 20. århundrede, der havde så rigeligt af grusomheder, og hvor ideologier og religioner spillede en stor rolle som offentlige legitimeringer af grusomhederne. Det 20. århundrede er blevet kaldet 'Folkemordets århundrede' med næsten 190 millioner dræbte på grund af politisk og etnisk vold. Vi har i den forbindelse ønsket at få et bredt udsnit af regioner, religioner og ideologier med. Nogle er med, andre ikke. Ingen af verdens store religioner eller politiske systemer kan sige sig fri for at være blevet mobiliseret i ufredens tjeneste. Vi har ikke skelnet mellem diktatorer og demokratisk valgte ledere, som Hitler fx i en vis udstrækning var, og som Robert Mugabe (1924-) i en vis grad kan siges at være i dag. Ikke fordi der ikke er nogen vigtig forskel, men fordi også demokratier bruger vold, som det blandt andet skete under kolonialismen og i nutidens krige mod terror. De politiske ideologier er også repræsenteret, og her kunne man sagtens efterlyse liberal-demokratisk tænkning og dens legitimering af krig, fx i form af George W. Bush (1946-), men vi har vurderet, at han ikke har samme status som uforsvarlig som mange af de andre.

Krigene i Irak og Afghanistan samt det globale torturprogram, der fulgte krigen mod terror, har kostet hundredtusinder af mennesker livet – langt flere end Osama bin Laden (1957-2011) fx var ansvarlig for. Men vi har ikke været interesserede i at tælle lig, dvs. i at lave en liste over politiske ansvarlige for antallet af døde eller lignende. Tværtimod har vi haft fokus på dem, der har opnået status som uforsvarlige. Det betyder, at et utal af mindre og større politiske forbrydere ikke er med. Vi har været interesserede i at afdække dem, der har den ondskabens fascination og ikoniske dyrkelse som ondskaben selv, som vi nævner ovenfor. Derfor er en figur som Ulrike Meinhof (1934-1976) med, selv om hun stod bag væsentligt mindre vold end mange andre, der kunne have været med. Til gengæld er hun blevet et symbol på et særligt voldsudbrud og en særlig legitimering af politisk vold, og derfor er hun interessant. Det har ikke været afgørende, at det er ledere af stater eller bevægelser, men kun at de har foretaget grusomme ting og forsøgt at begrunde dem offentligt.

Vi har fravalgt kriminelle, seriemordere og lignende til fordel for politiske aktører. Derfor er uforsvarlige forbrydere som Charles Manson (1934-) ikke med. Det politiske har været afgørende, men ikke tilstrækkeligt. Et sidste væsentligt kriterium for udvælgelse har nemlig været, at den uforsvarlige har skrevet eller udtrykt sin verdensforståelse og placeret sine handlinger i en større sammenhæng. Derfor er en mængde massakrer og krige som fx folkemordet i Rwanda i 1994 ikke med. Mange andre end de valgte kunne også have været med, men alle de valgte passer ind i formatet. Vi regner ikke med, at vores valg er ukontroversielt eller uden for debat. Nogle vil hade, at Fidel Castro (1926-) er med, mens Augusto Pinochet (1915-2006) ikke er. Andre vil savne Yasser Arafat (1929-2004), Francisco Franco (1892-1975) eller Ariel Sharon (1928-2014), og atter andre vil sikkert mene, at der ikke er nok røde djævle eller islamistiske terrorister med. Men ønsket har ikke været et leksikon, og vi har derfor fravalgt mange af de alt for talrige, der også kunne have fået plads, ligesom vi har måttet opgive at få bidrag om fx Nordkoreas række af ledere. Håbet er, at diskussionen ikke kommer til at handle om, hvem der ikke er med, og hvad det mon kan skyldes, men derimod om dem, der *er* med, og hvad deres historier, tankegange og ideologier fortæller os om det, de har gjort af grusomme ting imod andre.

For god ordens skyld slår vi lige fast, at forfatterne ikke forsvarer dem, de skriver om, og at når de ikke bruger alle siderne på at udpensle og fordømme ugeringerne, skyldes det, at vi har bedt dem lade være. Ønsket er at forstå – ikke at tilgive. Det er håbet, at folk vil læse og bruge bogen i den ånd.

Mikkel Thorup, Princeton, juli 2016

ⁱ Semelin, J. (2005). *Purify and Destroy. The Political Uses of Massacre and Genocide*. Hurst & Company, s. 250.

ⁱⁱ Eriksen, T. H. (2002). *Bag fjendebilledet*. Informations Forlag, s. 166.

ⁱⁱⁱ Camus, A. (1991) [1951]. *Oprøreren*. Spektrum, s. 9.